

Думанська І.Ю., к. е. н., доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Хмельницький національний університет

ПОЛІМОРФНІСТЬ КАТЕГОРІЇ «ЕФЕКТИВНІСТЬ» У СИСТЕМІ ПІДХОДІВ ДО ОЦІНЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Думанська І.Ю. Поліморфність категорії «ефективність» у системі підходів до оцінювання інноваційної діяльності. У статті окреслено поняття «ефективність» як економічна категорія. Досліджено еволюцію підходів до неї та визначено їх специфіку становлення. Доведено, що ефективність має функціональний зв'язок із результативністю та не є їй тотожною. Запропоновано комплексний підхід до визначення категорії «ефективність» з огляду на її поліморфність щодо інноваційного процесу. Встановлено умови необхідності та достатності визначення ефективності інноваційної діяльності підприємства для її подальшого оцінювання.

Ключові слова: інноваційна діяльність, інновація, інноваційний процес, ефективність, результативність, оцінювання, підхід.

Думанская И.Ю. Полиморфность категории «эффективность» в системе подходов к оценке инновационной деятельности. В публикации обозначено понятие «эффективность» как экономическая категория. Исследована эволюция подходов к ней и определена их специфика становления. Доказано, что эффективность имеет функциональную связь с результативностью и не является ей тождественной. Предложен комплексный подход к определению категории «эффективность», учитывая ее полиморфность относительно инновационного процесса. Установлены условия необходимости и достаточности определения эффективности инновационной деятельности предприятия для дальнейшего оценивания.

Ключевые слова: инновационная деятельность, инновация, инновационный процесс, эффективность, результативность, оценка, подход.

Dumanska I.Y. Variety of categories «efficiency» of the system approach to evaluating innovation. This publication outlines the concept of «efficiency» as an economic category. The author of the evolution of approaches to it, and determined their specific formation. It is proved that the effectiveness of a functional relationship with effectiveness and are not identical to it. A comprehensive approach to the definition of «efficiency» because of its variety of the innovation process. The conditions necessary and sufficient definition of the innovation of the company for further evaluation.

Keywords: innovative activity, innovation, innovation process, efficiency, effectiveness, evaluation, approach.

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання інноваційна діяльність набуває все більшого значення для результативності господарювання підприємств, а функціонування економічних суб'єктів у конкурентному середовищі потребує постійного контролю над динамікою економічної ефективності їх діяльності.

Поняття «ефективність» походить від лат. *efficientia* і розглядається як результативність певного процесу, дії. Ефективність є багатоаспектною категорією, що має безліч форм, а отже, є поліморфною.

Визначення та оцінювання результативності здійснення інноваційної діяльності набуває особливої актуальності, оскільки це дає змогу оцінити рівень ефективності системи управління, виявити наявні та потенційні можливості її розвитку, забезпечити менеджмент необхідною інформацією для прийняття відповідних управлінських рішень щодо інноваційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для обґрунтування широкого кола аспектів інноваційної діяльності вітчизняного підприємства велике теоретичне та методологічне значення мають наукові напрацювання вітчизняних учених, серед яких: В.М. Геєць [1], О.В. Гриньов [2], О.С. Єфремов [3], В.І. Захарченко [4], С.М. Ілляшенко [5], О.Г. Мельник [7], Л.І. Федулова [9], М.В. Чорна [11] та ін.

Проте, незважаючи на значну кількість досліджень із даної проблематики, ще не існує загального підходу до побудови методів та визначення критеріїв стосовно оцінювання ефективності інноваційної діяльності підприємства, а ступінь теоретичного і методологічного розроблення цього питання не може забезпечити потреби підприємств в умовах сьогодення.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження різноманітних проявів поняття «ефективність» у системі підходів до оцінювання іннова-

ційної діяльності. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі основні завдання: охарактеризувати поняття «ефективність» як економічну категорію; дослідити еволюцію підходів до неї та визначити їх специфіку становлення; визначити її функціональний зв'язок із результативністю; з'ясувати умови необхідності визначення ефективності інноваційної діяльності підприємства для її подальшого оцінювання.

Виклад основних результатів. За останні десятиліття погляди вчених і практиків щодо змісту ефективності як економічної категорії та визначення фундаментальних засад відокремлення її показників значно зблизилися, але, незважаючи на це, багато питань ще залишаються недостатньо розробленими та дискусійними [11, с. 32].

У процесі еволюції дослідження даної проблеми науковцями виділено такі підходи: альтернативної вартості, оптимальність Паретто, продуктивності факторів виробництва, ресурсний, витратний, результативний, цільовий, за потребами, статико-динамічний. Кожен із цих підходів трактував ефективність із різних позицій:

– підхід альтернативної вартості розглядає ефективність як відношення того, що підприємство дійсно виробляє (реалізує), до того, що дане підприємство могло б виробляти (реалізувати) за наявних ресурсів, знань та здібностей;

– оптимальний підхід – як такий стан економіки, за якого неможливо поліпшити становище хоча б одного суб'єкта, не погіршуючи при цьому становища інших;

– підхід продуктивності факторів виробництва – як використання мінімальної кількості ресурсів для виробництва даного обсягу продукції, виробництво даного обсягу продукції за мінімальних середніх загальних витрат;

– ресурсний підхід – отримання певного результату на одиницю використовуваних ресурсів;

– витратний підхід – як результативність роботи підприємства відносно або величини ресурсів, або величини їх витрат у процесі виробництва;

– результативний підхід – як результативність, тобто співвідношення результатів діяльності та ресурсів, які витрачено для досягнення цих результатів;

– цільовий підхід – як здатність системи досягати визначених цілей за допомогою раціональних дій її складників;

– підхід за потребами – як відношення цілей до потреб, ідеалів або норм;

– статико-динамічний підхід базується на розгляді ефективності у часі [2, с. 114].

Проведене дослідження сутності поняття «ефективність» свідчить про поліморфний характер даної категорії в розумінні того, що кожен із підходів характеризує поняття «ефективність» із різних аспектів, ієрархічність яких формується відповідно до цілей та об'єкта дослідження.

Багатогранність представлених підходів до розуміння сутності поняття «ефективність» зумовлює складність дослідження ефективності інноваційної діяльності. Тому передусім необхідно виділити пріоритетні підходи, базуючись на особливостях сутності інновації та інноваційної діяльності, обґрунтованих автором.

Системний підхід до визначення інновації, а також авторське бачення інноваційної діяльності, кінцевим етапом якої є отримання результату, що виражається у надприбутку від реалізації інновації, дають підставу стверджувати, що базовим підходом до визначення ефективності інноваційної діяльності є результативний. Поряд із цим однією з визначальних особливостей інновації є варіативний розподіл отримання результату. Така особливість інновації унеможливує формування єдиного бачення щодо ефективності інноваційної діяльності в рамках даного підходу. Як інновація, так і вдосконалений продукт є результатом інноваційної діяльності. Головною відмінністю при цьому є те, що результат – інновація – відповідає базовим цілям підприємства (отримання надприбутку), а результат – удосконалений продукт – лише частково (отримання середнього рівня прибутку).

Із цієї позиції виникає питання тотожності таких понять, як «ефективність» та «результативність». Слід зазначити, що серед провідних науковців не існує єдиної думки щодо зазначеної проблеми. Визначальною в даній дискусії вважатимемо позицію Р. Фостера, який наполягає на тому, що без ефективності результативність сама по собі може привести до банкрутства підприємства, тому що будь-яка діяльність має результат, який не обов'язково може бути позитивним [10, с. 12].

Згідно з тим, що ефективність властива не будь-якій взаємодії, а лише цілеспрямованій, ефективність інноваційної діяльності підприємства доцільно визначати як досягнення максимально можливого результату від створення, впровадження та комерціалізації наукових розробок (результату-інновації), у протилежному випадку слід використовувати термін «результативність інноваційної діяльності».

Отже, ефективність інноваційної діяльності з позиції результативного підходу можна представити так [4, с. 24]:

$$E\Phi_{\text{ид}} = \varphi(PEZ_{\text{ид}}) \rightarrow \max, \quad (1.1)$$

де $E\Phi_{\text{ид}}$ – ефективність інноваційної діяльності підприємства;

$PEZ_{\text{ид}}$ – рівень результативності інноваційної діяльності підприємства.

Теоретично інноваційна діяльність, рівень результативності якої дорівнює 100%, є ефективною. Однак на практиці досягнення такого рівня є практично неможливим, тому його доцільно вважати еталонним під час визначення ефективності.

Таким чином, ефективною інноваційною діяльністю підприємства є така діяльність, яка має 100%-й або максимально можливий за наявних умов розвитку економіки рівень результативності від створення, розроблення, впровадження та комерціалізації наукових розробок.

Використання результативного підходу під час визначення ефективності інноваційної діяльності формує потребу одночасного застосування цільового підходу, оскільки результативність визначається саме результатом-інновацією, який є основою для формування системи цілей інноваційної діяльності підприємства. Це зумовлює необхідність визначення ефективності відповідно до встановлених підприємством цілей, ступеню їх досягнення.

Такі особливості, як значна складність, багатоетапність та капіталомісткість інноваційної діяльності, вимагають використання витратного підходу до визначення її ефективності інноваційної діяльності. Відповідно до цього підходу, в умовах варіативного розподілу результату ефективність інноваційної діяльності необхідно визначати виправданістю здійснених витрат, які забезпечують досягнення одного з можливих результатів.

Тривалість інноваційного процесу доводить доцільність використання статико-динамічного підходу до визначення ефективності інноваційної діяльності. Кінцевий результат інноваційної діяльності у вигляді інновації зумовлює диверсифікацію отримання прибутку в часі та просторі: на етапі виробництва інновації ефективність інноваційної діяльності матиме статичний характер; під час виходу на ринок інновація як результат інноваційної діяльності здобуває певний розвиток не лише в часі, що виявляється в отриманні надприбутку, а й в просторі під час тиражування її конкурентами [5, с. 201]. Тобто матиме місце динамічна ефективність.

Таким чином, комплексний підхід включає в себе результативний, цільовий, витратний та статико-динамічний підходи. Ґрунтуючись на тому, що головною особливістю інноваційної діяльності є варіативний розподіл результату, результативний підхід є вихідним для формування ефективності інноваційної діяльності, але недостатнім, як доведено вище.

На основі цього виділено певний взаємозв'язок між підходами, який устанавлює ієрархічність акцентів у комплексному підході. Так, за рівня

Рис. 1. Умови необхідності та достатності визначення ефективності і інноваційної діяльності підприємства

Джерело: побудовано за [11, с. 26]

Таблиця 1

Комплексний підхід до визначення ефективності інноваційної діяльності

Особливості інноваційної діяльності	Складник комплексного підходу	Змістове відображення складників комплексного підходу
Варіативний розподіл отримання результату	Результативний підхід	Співвідношення наявного рівня прибутку від інноваційної діяльності до запланованого (max) рівня прибутку
Цільова спрямованість (отримання максимального прибутку)	Цільовий підхід	
Висока капіталомісткість	Витратний підхід	Співвідношення прибутку від інноваційної діяльності та витрат на здійснення інноваційної діяльності
Значна тривалість інноваційного процесу		
Дуалістичний характер отримання результатів у часі (розвиток інновації на ринку)	Статико-динамічний підхід	Співвідношення результатів та витрат інноваційної діяльності з урахуванням фактору часу

Джерело: складено за [11, с. 25]

результативності інноваційної діяльності нижчого за максимальний знижується ймовірність досягнення найвищої ланки в системі цілей, як наслідок, зменшується доцільність здійснення витрат на інноваційну діяльність.

Дана логіка під час застосування комплексного підходу дає змогу визначити чітку ієрархічність підходів, які одночасно можуть виступати необхідними та достатніми умовами визначення ефективності інноваційної діяльності (рис. 1).

Таким чином, комплексний підхід до визначення ефективності інноваційної діяльності, який урахує всі особливості створення та реалізації інновації, має бути покладено в основу системи оцінки інноваційної діяльності.

Сукупність підходів, яка генерована в даному підході, уособлює в собі основні аспекти інноваційної діяльності, кількісний та якісний вимір яких повинен відображатися в показниках системи оцінки ефективності інноваційної діяльності. Для формування підґрунтя для комплексної системи оцінки доцільно розглянути класифікацію ефективності та визначити адаптивні ознаки ефективності інноваційної діяльності. Це дасть змогу в подальшому дослідженні визначити чітко коло критеріїв та групи показників ефективності інноваційної діяльності.

У сучасній науці існує багато підходів до класифікації ефективності. Відповідні види ефективності виробництва виокремлюються переважно за різноманітністю одержуваних результатів (ефектів) господарської діяльності підприємства [106, с. 266].

Такі різновиди, як економічна та соціальна ефективність, різні науковці відносять до окремих класифікаційних ознак: М.О. Ковзель – за наслідками [6, с. 25], Л.І. Федулова – за одержаним результатом [9, с. 27]. Економічна ефективність розглядається ними як результативність економічної діяльності, реалізації економічних заходів, що характеризується відношенням отриманого економічного ефекту (результату) до витрат ресурсів, які зумовили отримання цього результату. Соціальна ефективність розглядається як результативність соціальної діяльності, що відображає відповідність соціального ефекту і витрат цілям і соціальним інтересам суспільства.

У даному дослідженні автор використовуватиме класифікаційну ознаку за наслідками, оскільки інноваційна діяльність характеризується певним результатом, який не завжди є позитивним.

У деяких роботах виділяються локальна та загальноекономічна ефективності, проте вони належать до різних класифікаційних ознак: за місцем одержання, за рівнем виникнення, за сферою застосування. Поліморфність даної класифікаційної ознаки пояснюється метою та сферою діяльності, які знаходяться в основі класифікації. Оскільки особливістю інноваційної діяльності є складність та

багатоетапність життєвого циклу, у даному дослідженні доцільно використовувати ознаку за рівнем виникнення.

Практично немає розбіжностей у виділенні таких класифікаційних ознак: за ступенем збільшення ефекту – первісна та мультиплікативна; за методами розрахунку – абсолютна та порівняльна [8, с. 265]. За використанням можливостей або залежно від взаємодії з середовищем виділяють внутрішню та зовнішню ефективності [7, с. 19].

Внутрішня ефективність відображає продуктивність на основі співвідношення витрат і результату підприємства. Зовнішня ефективність показує долю підприємства на ринку, можливість створення нових сфер підприємництва, потенційні можливості підприємства.

Під час класифікації ефективності інноваційної діяльності доцільно використовувати ознаку залежно від взаємодії із середовищем, оскільки інновація може здійснюватися як на рівні ринку, так і на рівні підприємства.

За методами розрахунку виділяють абсолютну та порівняльну ефективності [3, с. 70]. Абсолютна та порівняльна ефективності визначаються, відповідно, за всіма ресурсами і витратами підприємства та за варіантами використання ресурсів і витрат.

Окремі види ефективності пов'язані зі специфікою мети визначення ефективності: за об'єктами визначення: діючого виробництва, капітальних вкладень, розвитку науки і техніки, зовнішньоекономічних зв'язків, охорони навколишнього середовища; залежно від витрачених ресурсів: ресурсну та витратну; залежно від цілі: за потребами, результативну, витратну; залежно від виду результату: проміжну, кінцеву та змішану. Зауважимо, що під час класифікації ефективності інноваційної діяльності виділяти ознаку «залежно від цілі» недоцільно. Зазначені види ефективності ототожнюють її з результативністю, що, на думку автора, є некоректним, оскільки результативність може бути як позитивною, так і негативною або нейтральною, а ефективність, навпаки, характеризується лише позитивним результатом.

Грунтуючись на узагальненій класифікації ефективності, доцільно виділити пріоритетні види ефективності, які б найповніше відповідали особливостям інноваційної діяльності. Відомі сучасні дослідники В.М. Геєць та В.І. Семіноженко [1, с. 54] підкреслюють, що ефективність інноваційного процесу характеризується технологічною, економічною, соціальною й екологічною ефективністю, кожна з яких має свою систему оцінювальних показників.

Поряд із базовими видами ефективності доцільно виділити такі види ефективності, як внутрішня та зовнішня, проміжна та кінцева, статична та динамічна. Відповідно до варіативного розподілу результату, ефективність від інноваційної

діяльності може відображатися як на рівні підприємства, так і з урахуванням навколишнього середовища. Так, показники внутрішньої ефективності відображатимуть ефективність самої інноваційної діяльності – вдосконаленого продукту, нововведення для підприємства, його внутрішніх потреб, а зовнішньої ефективності – функціонування на ринку результату-інновації. Необхідність виділення статичного та динамічного видів ефективності зумовлена сутністю інноваційної діяльності, а конкретніше її тривалістю та варіативним розподілом результату. Це вимагає визначення не лише ступеня ефективності інновації на рівні підприємства та зовнішнього середовища на момент виходу продукту, а й урахування чинника часу розвитку інновації на ринку.

Висновки. Таким чином, запропонований методичний підхід до оцінки ефективності інноваційної

діяльності підприємства полягає у проведенні комплексного процесу оцінки та передбачає власні еволюційні підходи у становленні її критеріїв.

Системний підхід до визначення інновації, а також авторське бачення інноваційної діяльності, кінцевим етапом якої є отримання результату, що виражається у надприбутку від реалізації інновації, дають підставу стверджувати, що базовим підходом до визначення ефективності інноваційної діяльності є результативний підхід.

Як результат, для формування підґрунтя для комплексної системи оцінки доцільно розглянути класифікацію ефективності інноваційної діяльності за такими ознаками: за наслідками: економічна, технологічна, соціальна, екологічна; залежно від взаємодії із середовищем: внутрішня та зовнішня; залежно від результату: проміжна, кінцева; з погляду часу: статична та динамічна.

Список літератури:

1. Геєць В.М. Інноваційні перспективи України / В.М. Геєць, В.І. Семиноженко. – Х. : Константа, 2006. – С. 106.
2. Гриньов А.В. Інноваційний розвиток промислових підприємств: концепція, методологія, стратегічне управління / А.В. Гриньов. – Х. : ІНЖЕК, 2003. – 308 с.
3. Єфремов О.С. Особливості стратегічного планування інноваційного розвитку підприємств / О.С. Єфремов // Вісник Хмельн. нац. ун-ту. Економічні науки. – 2009. – № 4. – Т. 2. – С. 69–74.
4. Захарченко В.І. Комплексна оцінка ефективності впровадження інновації / В.І. Захарченко, О.В. Побережець, Д.М. Ясин // Економіка та держава. – 2004. – № 11. – С. 23–31.
5. Ілляшенко С.М. Управління інноваційним розвитком : [навчальний посібник] / С.М. Ілляшенко ; 2-е вид., перероб. і доп. – Суми : Університетська книга ; К. : Княгиня Ольга, 2005. – 324 с.
6. Ковзель М.О. Соціально-економічна ефективність експорту транспортних послуг України : [монографія] / М.О. Ковзель. – К. : Книжкове видавництво НАУ, 2008. – 308 с.
7. Мельник О.Г. Формування методологічних підходів у дослідженнях інновацій та інноваційного розвитку / О.Г. Мельник // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 10. – С. 18–24.
8. Олійник О.В. Ефективність функціонування системи бюджетування: теоретичні засади та методи оцінки / О.В. Олійник, Ю.В. Чибісов // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. – 2006. – № 1Е(6). – С. 263–271.
9. Федулова Л.І. Теоретичні положення щодо обґрунтування моделі інноваційного розвитку підприємства / Л.І. Федулова // Вісник Хмельн. нац. ун-ту. Економічні науки. – 2010. – № 4. – Т. 2. – С. 25–29.
10. Фостер Р. Обновление производства: атакующие выигрывают / Р. Фостер. – М. : Прогрес, 1987. – 272 с.
11. Чорна М.В. Оцінка ефективності інноваційної діяльності підприємств : [монографія] / М.В. Чорна, С.В. Глухова. – Харків : ХДУХТ, 2012. – 210 с.